

Analysis of the approach of the 11th human history book to the components of national and religious identity

1-Vahid Saidi* 2-Saeed Azimi

1-Master's degree, Secretary of Education, Aran and Bidgol, Iran.

2-Master's degree, Secretary of Education, Isfahan, Iran.

(Received: 1 January, 2023; Accepted:29 January, 2023)

Abstract

In terms of identity in Iran, two discourses of Iranism and Islamism are competing for establishing meanings. The development and progress of a society requires a discourse that can create a sense of solidarity, territorial belonging and common identity among all subjects. This is despite the fact that the extreme encounters between the subjects in favor of each of these two discourses have negative effects in this field. The personality and attitude of people towards the culture and common social heritage in the school takes place during the education process and the history lesson has a very important place in this field. In the current research, using the discourse theory, we examine the 11th high school history book. The question of the research is that the components and concepts in this book are classified according to the central and discursive meaning? The analysis of the text of the book shows that the direction of the present book is towards establishing meanings around the axis of the discourse whose central signifier consists of the main signifiers of the two previous discourses with an emphasis on Iran.

Keywords: discourse analysis, history education, national identity, Iranism, Islamism

* Corresponding Author, Email: vahi dsaei di ۵۸۲@gmail.com

DOR: [20.1001.1.28211014.1401.3.3.4.6](https://doi.org/10.28211/1014.1401.3.3.4.6)

تحلیل رویکرد کتاب تاریخ یازدهم انسانی نسبت به مؤلفه‌های هویت ملی و مذهبی

۱- وحید سعیدی* ۲- سعید عظیمی

۱- کارشناسی ارشد، دبیر آموزش و پرورش، اران و بیدگل، ایران.

۲- کارشناسی ارشد، دبیر آموزش و پرورش، اصفهان، ایران.

(تاریخ دریافت: ۱۸ دی ۱۴۰۱؛ تاریخ پذیرش: ۲۹ دی ۱۴۰۱)

چکیده

از نظر هویتی در ایران دو گفتمان ایران‌گرایی و گفتمان اسلام‌گرایی بر سر تثبیت معانی در حال رقابت هستند. توسعه و پیشرفت یک جامعه نیازمند گفتمانی است که بتواند میان همه سوژه‌ها حس همبستگی، تعلق سرزمینی و هویت مشترک ایجاد کند. این در حالی است که برخوردهای افراطی میان سوژه‌های طرفدار هر کدام از این دو گفتمان در این زمینه اثرات منفی دارد. شخصیت و نگرش افراد نسبت به فرهنگ و میراث مشترک اجتماعی در مدرسه، طی فرایند آموزش صورت می‌گیرد و درس تاریخ جایگاه بسیار مهمی در این زمینه دارد. در پژوهش حاضر با استفاده از نظریه گفتمان، کتاب تاریخ یازدهم متوسطه را مورد بررسی قرار می‌دهیم. سؤال پژوهش این است که مؤلفه‌ها و مفاهیم در این کتاب به سوی چه معنی مرکزی و گفتمانی فصل‌بندی شده است؟ تجزیه و تحلیل متن کتاب بیانگر این است که جهت‌گیری کتاب حاضر به سوی تثبیت معانی حول محور گفتمانی است که دال مرکزی آن متشکل از دال‌های اصلی دو گفتمان قبلی و با تأکید بر ایران است.

واژگان کلیدی: تحلیل گفتمان، آموزش تاریخ، هویت ملی، ایران‌گرایی، اسلام‌گرایی

مقدمه

فتح سرزمین ایران توسط اعراب مسلمان مبنای یک تقسیم بندی مهم در تاریخ ایران است و آن را به دوران قبل از اسلام و دوران اسلامی تقسیم می کند. قبل از آمدن اعراب مسلمان و متعاقب آن اسلام پذیری تدریجی ایرانیان، سرزمین ایران دارای تمدن بزرگی بود و بر مبنای آن مؤلفه‌های هویتی‌اش نیز شکل گرفته بودند. روند گسترش اسلام تغییراتی را در مؤلفه‌های هویتی ایرانیان به وجود آورد. اما این تغییرات نتوانست مؤلفه‌های تثبیت شده از دوران قبل اسلام را به طور کلی از میان بردارد. از زمان تسلط اعراب بر ایران تا ظهور اولین سلسله‌های ایرانی مدت ۲ قرن به طول انجامید. تمرکز و توجه این سلسله‌ها به مفاهیم و ارزش‌های ایران باستان در عین مسلمان بودن نشان داد که بسیاری از مؤلفه‌های هویتی ایرانی به راحتی قابل از میان رفتن نیستند (درانی، ۱۳۹۳). در طول زمان سلسله‌های حاکم بر ایران مظاهر ایرانی بودن را مورد توجه و عنایت خاص قرار دادند. آمدن مغولان و سقوط خلافت عباسی به استقلال ایران کمک کرد. این مسئله در زمان حکومت صفوی کاملاً محقق شد و مؤلفه‌های هویتی بازیابی شدند و مذهب شیعه نیز به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم هویتی مورد توجه قرار گرفت. با سقوط سلسله صفویه روند رو به افول ایران در زمینه‌های اقتصادی-اجتماعی و علمی آغاز شد. هر چند در دوران قاجار تلاش‌هایی برای اصلاحات و بازسازی صورت گرفت اما نتیجه‌های در بر نداشت. پایان دوران قاجار مصادف شد با گسترش اندیشه‌های ناسیونالیستی در اروپا که توسط تجار، مسافران و دانشجویان اعزامی به اروپا در ایران نیز گسترش پیدا کرد. دوران پهلوی اول (زمان رضا شاه) برای اصلاحات و توسعه به ملی‌گرایی توجه شد؛ به گونه‌ای که یکی از شاخصه‌های عصر پهلوی اول ملی‌گرایی بود که در شکل میهن دوستی، شاه پرستی، توجه به نژاد آریایی، گذشته‌گرایی با تکیه بر دوران باستان بروز یافت (وطن دوست، ۱۳۸۸: ۱۹۳). علاوه بر این در دوران پهلوی اول اقداماتی نیز در راستای تجدد و پیشرفت جامعه به سبک غربی صورت گرفت. یکی از تحولات سیاسی-اجتماعی قرن بیستم موج اسلام‌گرایی بود که در ایران نیز با انقلاب اسلامی قدرت را در دست گرفت؛ این موج به دنبال حاکم کردن ارزش‌های اسلامی و نفی مظاهر غیر اسلامی بود و مؤلفه‌های هویتی خاص خود را مد نظر قرار داد (نجفی، ۱۳۹۳: ۱۴۶-۱۴۷).

با گذشت چند دهه از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران چالش بین ملی‌گرایی با تکیه بر میراث باستان و اسلام‌گرایی نه تنها حل نشد که بعضاً با تندروی‌هایی نیز همراه است که همین مسئله نقشی منفی در وحدت و همدلی و به تبع آن توسعه کشور دارد. بنابر این ضروری است که نسبت به این موضوع چاره‌ای اندیشیده شود.

محتوای آموزشی در دوران نوجوانی تاثیر بسیاری در نهادینه شدن یک فرهنگ و اندیشه در ذهن دانش-آموزان دارد. کتاب‌های درسی نیز اینه تمام نمای سیاست‌های ایدئولوژیک، فرهنگی، دینی، سیاسی، اجتماعی در حوزه عمومی و حوزه دولت، ملت، و حوزه های کلان دینی-زبانی نژادی هستند (نجار نهاوندی، قربانعلی زاده، ۱۳۹۳: ۸۱-۸۲). این کتاب‌ها باید هم در زمینه دادن اطلاعات و ایجاد آگاهی‌های لازم و بالا بردن قدرت تجزیه و تحلیل فراگیران بکوشد و هم از نظر عاطفی آنها را تحت تاثیر قرار داده و احساس مثبت نسبت به هویت ملی در سطوح بالای حیطه عاطفی در آنها ایجاد کند، در میان دروس دوره متوسطه درس تاریخ نقش بسیاری پررنگی در تبیین مؤلفه‌های هویتی در ذهن دانش‌آموزان دارد (عسکرانی، ۱۳۸۹: ۶۸). یکی از بخش‌های مهم تاریخ ایران مسئله فتح ایران توسط اعراب، اسلام‌پذیری ایرانیان و در نهایت استقلال ایران است که در کتاب تاریخ یازدهم متوسطه ارائه شده است.

پژوهش پیش رو با توجه مسئله و چالش موجود میان ملی‌گرایی باستان‌گرا و اسلام‌گرایی به عنوان دو گفتمان موثر در هویت بخشی به جامعه ایران با روش توصیفی و تحلیلی با تکیه بر کتاب تاریخ یازدهم متوسطه به دنبال پاسخ به این سوال است که رویکرد کتاب در مورد دو گفتمان ملی‌گرایی و اسلام‌گرایی چگونه است؟ مدعا پژوهش بر اینست که در این کتاب مؤلفه‌های هویت بخش ایرانی ترکیبی از دو رویکرد پیش گفته است و حول محور ایرانی-اسلامی روایت می‌شود و سعی بر اینست تا روایات تاریخی به گونه‌ای بیابند که موید این موضوع باشند. در این راه برای تبیین بهتر موضوع از نظریه تحلیل گفتمان لاکلا و موف استفاده شده است. پیش از پرداختن به اصل مقاله لازم است توضیحاتی مختصر پیرامون بعضی از مفاهیم ارائه کنیم.

تبیین مفاهیم

هویت

هویت نوعی ادراک، ارزش‌گذاری و احساس یابی است. به عبارت دیگر ادراک چیستی خود در رابطه با دیگری که با ارزش‌گذاری و احساسات همراه باشد یکی از تعاریف هویت است که بر سر آن اجماع وجود دارد. از این لحاظ هویت سازی نوعی معنا سازی است، یعنی هویت ذیل معنا قرار می‌گیرد (تاجیک، ۱۳۸۳). به این معنا که هویت سازی و معنا سازی نوعی درک مشترک است و این معنا سازی لاجرم در قالب زبان اتفاق می‌افتد و هر نوع معنا سازی و فهم مشترک از طریق بازنمایی زبانی صورت می‌گیرد (کلاینبرگ، ۱۳۸۶). هویت طبقه بندی‌های چون فردی، اجتماعی، ملی دارد. هویت ملی در بالاترین سطح قرار می‌گیرد و دیگر هویت‌ها در دل این هویت می‌توانند قرار بگیرند (داوری اردکانی، ۱۳۸۶). هویت ملی جنبه صرفاً طبیعی ندارد بلکه در گذر زمان و از طریق مؤلفه‌های روایتی ساخته و پرداخته می‌شود و سپس به صورت خاطره جمعی در آمده و بعد از آن تثبیت می‌شود (گیدز، ۱۳۸۵). جامعه‌ای که مردم آن نگرش واقع بینانه و بر مبنای حقیقت نسبت به خود داشته باشند و بر

موقعیت خویش آگاهی کامل داشته و نسبت به این موقعیت احساسی مثبت در آن‌ها وجود داشته باشد از آسیب‌ها در امان مانده و برای پیشرفت و توسعه تلاش پیگیری نموده و با ایجاد صمیمیت و همدلی جهان وطنی را توسعه داده و امنیت و آرامش را در سطح جهانی تجربه خواهند کرد (فیاض، ایمانی قوشچی، ۱۳۸۹).

نظریه تحلیل گفتمان

نظریه‌ای است که در پی درک معنای مستتر در رفتارها و ایده‌های اجتماعی در زندگی سیاسی انسان است و بدین منظور، تحلیل و شناخت رفتارهای اجتماعی، سیاسی و نهادها و سازمان‌های وابسته به آن‌ها را، که مجموعه‌ای واحد را شکل می‌دهند، در دستور کار خود قرار می‌دهد و با ایدئولوژی متفاوت است (افتخاری، ۱۳۸۴: ۲۷). تحلیل گفتمان مجموعه‌ای از رویکردهای میان رشته‌ای است که می‌توان از آن‌ها در انواع گوناگون مطالعه‌ها و برای کندوکاو در قلمروهای مختلف اجتماعی استفاده کرد. هیچ اجماع روشنی درباره چستی گفتمان‌ها و نحوه عملکرد آن‌ها وجود ندارد. گفتمان‌ها دانسته‌های برساخته‌ی اجتماع از جنبه‌هایی از واقعیت هستند به گونه‌ای که مناسب منافع کنشگران خود باشند (ساسانی، ۱۳۸۹: ۱۱۰). در یک تعریف کلی تحلیل گفتمان شیوه‌ای خاص برای سخن گفتن درباره جهان و فهم آن است (یورگنسن، ۱۳۸۹: ۱۷-۱۸).

نظریه ارنستو لکلا و شانتال موفه (Ernesto Laclau and Chantal Mouffe)

ارنستو لاکلاو و شانتال موف دو فیلسوف و اندیشمند برجسته دهه‌های اخیر قلمداد می‌شوند (جهانگیری، ۱۳۹۱: ۷۰). که نظریه گفتمان خود را بر مبنای جریان‌های نظری و فلسفی مختلف بنا نهاده‌اند. در نظر آن‌ها گفتمان مجموعه‌ای معنی‌دار از علائم و نشانه‌های زبانی و فرازبانی است. ایده کلی آن‌ها این است که پدیده‌های اجتماعی هرگز تمام و تکمیل نمی‌شوند و معنا هرگز به صورت نهایی تثبیت نمی‌شود و این راه برای مبارزه اجتماعی دائمی در خصوص تعریف هویت و جامعه و در نتیجه پیامدهای اجتماعی باز می‌گذارد. بنا بر مطالبات و الزامات اجتماعی سیاسی جامعه و نیز کاستی‌هایی که گفتمان حاکم به آن دچار شده‌اند، نظام معنایی خود را بازساخته و آن را به‌عنوان نظامی کارآمد و توانمند در برون‌رفت از مشکلات جامعه ارائه می‌دهند (مقدمی، ۱۳۹۰: ۹۳). این نظریه به بررسی نقش اعمال و عقاید اجتماعی معنادار در زندگی سیاسی می‌پردازد و روشی را که نظام‌های معنایی طرز آگاهی یافتن مردم از نقش‌هایشان در جامعه را شکل می‌دهند بررسی می‌کند (سلطانی، ۱۵۶).

لاکلا و موفه برای توصیف گفتمان از مؤلفه‌های خاصی استفاده می‌کنند (قجری، ۱۳۹۲: ۵۴)؛ یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های این نظریه دال مرکزی است که نشانه‌ای ممتاز، شخص، نماد، یا مفهومی است که گفتمان‌ها با تثبیت معنا حول این کانون شکل می‌گیرند (قجری، ۱۳۹۲: ۴۵؛ کسرای، ۱۳۸۸: ۳۴۴) و به مثابه عمود خیمه است که اگر برداشته شود خیمه فرو می‌ریزد. دال‌ها اشخاص، مفاهیم، عبارات و نمادهایی انتزاعی و حقیقی هستند که در چارچوب‌های گفتمانی خاص، بر معنایی خاص دلالت می‌کنند (کسرای، ۱۳۸۸: ۳۴۳). مفصل‌بندی

هر کرداری که میان عناصر مختلف رابطه‌ای ایجاد می‌کند که طی آن هویت آن‌ها تغییر و (لاکلاو، ۱۷۱). یک کلیت منسجم و نظام‌مند حاصل شوند می‌گویند (کسرای، ۱۳۸۸: ۳۴۷، ۳۵۱). در این فرایند گفتمان‌ها دال‌های شناور در عرصه اجتماع را مانند قطعات به هم ریخته یک پازل به گونه‌ای کنار هم می‌چینند که معنایی همه‌فهم و تصویری روشن از نظام سیاسی اجتماعی به دست می‌دهد. اگر افکار عمومی معنایی را برای یک دال هرچند موقت بپذیرند در آن صورت آن دال هژمونیک می‌شود (مقدمی، ۱۳۹۰: ۱۰۳).

مفهوم هژمونی یا استیلا حول این موضوع است که کدام نیروی سیاسی درباره شکل‌های مسلط رفتاری تصمیم خواهد گرفت (کسرای، ۱۳۸۸: ۳۵۰). تثبیت معنا همیشگی نیست و بنابراین همواره این امکان وجود دارد که معنای تثبیت‌شده دچار تزلزل شود که به این حالت بی‌قراری می‌گویند (کسرای، ۱۳۸۸: ۳۴۶). با به وجود آمدن شرایط بی‌قراری گفتمان‌ها سعی بر این دارند که برای برون رفت از این وضعیت خود را توانمند نشان داده و تصویری آرمان‌گرایانه که اسطوره نامیده می‌شود به سوژه‌های خود ارائه دهند و به وسیله آن به دنبال رهایی از بی‌قراری و ایجاد یک عینیت هستند (مقدمی، ۱۳۹۰: ۱۰۴). به این منظور آن‌ها برای تبدیل اسطوره به یک تصویر اجتماعی از استعاره کمک می‌گیرند که با ایجاد یک فضای بازنمایی شده سوژه‌ها را به سوی آن ترغیب می‌کنند. گفتمان‌ها اساساً در ضدیت و غیریت با یکدیگر شکل می‌گیرند. هویت‌یابی یک گفتمان، صرفاً در تعارض با گفتمان‌های دیگر امکان‌پذیر است. از این رو گفتمان‌ها با برجسته‌سازی و حاشیه رانی سعی بر از میان بردن ثبات معنا و شکستن هژمونی گفتمان رقیب دارند. در این راه از منطق تفاوت که به ویژگی متکثر بودن جامعه اشاره دارد استفاده می‌کنند. منطق تفاوت می‌کوشد از راه تأکید بر تفاوت‌ها و تنوعات و به تبع آن اختلافات موجود در عرصه جامعه زنجیره هم ارزی را به هم بریزد. در اینجا خصومت و غیریت برجسته می‌شود. زنجیره هم ارزی بدین معناست که در فرایند مفصل‌بندی، نشانه‌های اصلی در یک زنجیره معنایی با نشانه‌های دیگر ترکیب می‌شوند و در مقابل یک غیر که به نظر می‌رسد آن‌ها را تهدید می‌کند قرار می‌گیرند (کسرای، ۱۳۸۸: ۳۴۷-۳۵۱).

تحلیل کتاب تاریخ یازدهم متوسطه بر مبنای مؤلفه‌های نظریه گفتمان

دال مرکزی

با توجه به مسائلی که در مقدمه گفتیم و توضیحاتی که پیرامون دال مرکزی در قسمت قبل بیان کردیم حال باید ببینیم که دال مرکزی در این کتاب چیست؟ بدین منظور جهت می‌دهیم. پر تکرارترین واژه که دیگر دال‌ها در ارتباط و پیوستگی با آن معنا می‌یابند سرزمین ایران و ایرانی بودن است. ایرانی بودن شامل مسلمانان ایرانی و غیر مسلمانان ایرانی (ص ۸۵، ۸۴) پیروان زرتشت، مانی، مزدک (سازمان پژوهش، ۱۳۹۷: ۸۶) مسیحیان، یهودیان (۸۷) می‌شود. دال‌های دیگر نسبت به ایران معنا می‌یابند و در

یک گفتمان قرار می‌گیرند. مسئله اسلام و ایران مسئله تاریخی است که از همان آغاز فتوحات وجود داشته است. به ترتیب این مسائل را نسبت به ایران مورد بررسی قرار می‌دهیم.

تمامیت ارضی

فتح ایران توسط اعراب مسلمان اولین مسئله‌ای را که به وجود آورد ضربه زدن به تمامیت ارضی ایران بود. دومین مسئله که در این کتاب مورد توجه قرار می‌گیرد موضوع اسلام‌پذیری ایرانیان است. این دو فاکتور مهم در مجموعه هویتی ایرانیان بسیار مهم است و یکی از نقاط چالش دو گفتمان اسلام‌گرا و ایران‌گرا است. در این رابطه کتاب به چند نکته اشاره می‌کند:

الف) میان جریان اسلام‌پذیری و فتح ایران تمایز قائل می‌شود.

«شواهد و مستندات تاریخی دلالت بر آن دارند که روند اسلام‌پذیری ایرانیان تدریجی بوده است. اگرچه بیشتر شهرها و مناطق ایران در کمتر از ۲۰ سال به تسخیر اعراب درآمد، اما روند پذیرش اسلام چندین قرن طول کشید» یا «در خلال فتح ایران عده کمی از ایرانیان به اسلام گرویدند». «به دنبال بهبود موقعیت سیاسی و اجتماعی ایرانیان در عصر خلافت عباسی گرایش به اسلام در ایران شتاب گرفت و سرانجام با روی کار آمدن سلسله‌های ایرانی در گوشه و کنار ایران بیشتر ایرانیان مسلمان شدند» (سازمان پژوهش، ۱۳۹۷: ۸۷). در تایید موارد فوق و این که تا قرن ۴ هجری هنوز ادیان یهود، مسیحی و زرتشتی وجود داشتند و حتی آشکده‌ها و کتاب‌های دینی آنها موجود بوده است به کتاب استخری ارجاع داده می‌شود.

ب) مسئله فتح ایران

در مورد فتح ایران به موارد چندی پرداخته شده است

- ۱- با اشاره به نحوه برخورد اعراب با ساکنان شهرها بیان می‌شود که اعراب پیشنهادها را به آنها می‌دادند مبنی بر مسلمان شدن، صلح کردن و جنگ. و بیشتر شهرهای ایران با اعراب صلح نمودند.
 - ۲- قبل از حمله اعراب عده‌ای از ایرانیان مسلمان می‌شوند و با اعراب همکاری می‌کنند. و تا حدودی در برخی نقاط پیروزی اعراب به خاطر همکاری ایرانیان با آنهاست.
- با این وجود ادبیات به کار رفته در مورد فتح ایران توسط اعراب همراه با جنبه منفی نسبت به عرب است. در مورد جنگ نه‌آوند بیان می‌شود که فاتحان به این جنگ عنوان فتح الفتوح دادند. اگر چه در این کتاب هر حمله‌ای نسبت به سرزمین ایران ناپسند است و حتی آمدن عرب نیز با تفکیک اسلام از آن با واژه‌هایی چون سلطه و تسخیر از آن یاد می‌شود اما در مقام مقایسه با حمله مغول نکته-ای دارد و آن اینکه کتاب حمله عرب را از نظر انتقال اندیشه مثبت ارزیابی می‌کند در حالی که هجوم

مغول به ایران فاقد ماهیت فکری و فرهنگی و نتایج زیانباری در پی داشت. (سازمان پژوهش، ۱۳۹۷):

(۱۱۴)

ج) سرحدات و مرزهای ایران

یکی از مواردی که در این کتاب به آن توجه می‌شود حد و حدود ایران است. و سرزمین‌های که جزوی از ایران بوده‌اند مورد اشاره قرار می‌گیرد. بحرین و عمان جزو سرزمین اصلی ایران بودند و مرزبانان ایرانی بر آن حکومت می‌کردند. یمن نیز از زمان خسرو انوشیروان به تصرف ساسانیان در آمد (همان، ۸۰). سرحدات ایران نیز در جاهای مختلف بیان می‌شود. سرحدات شرقی: کوهستان‌های نواحی افغانستان کنونی (همان، ۱۰۲، ۱۰۱). خوارزم یکی از مناطق آباد ایران زمین در قرون نخستین و میانه اسلامی بود. در این رابطه واژه‌هایی با بار ارزشی نیز فراوان استفاده می‌شود. مانند میهن ما، سرزمین ایران، ایران زمین.

دین

یکی از مهمترین دال‌هایی که به دال مرکزی ایرانی بودن مفصل بندی می‌شود دال دین است. در این کتاب به دین و مذهب خاصی به عنوان دال برتر اشاره مستقیم نمی‌شود. اما با توجه به چینش مطالب می‌توان به ترتیب اهمیت دین‌ها و مذاهب پی برد. در این کتاب به نظر می‌رسد توجه حداکثری و جذب همه پیروان ادیان و مذاهب در منظومه هویتی ایرانی مد نظر است. و بر روی مؤلفه‌های چون یکتاپرستی، و عدالت خواهی و پاکی اندیشه تأکید می‌شود.

اسلام در ایران جایگاه محوری را به خود اختصاص داده است و بخشی از هویت ایرانی شده است (احمدی، ۱۳۸۴). به این خاطر با آوردن مبحث فتح ایران در ۲۰ سال و تفکیک اسلام‌پذیری تدریجی به دنبال جدا نمودن واکنش‌ها منفی و منحصر ساختن آن در آمدن اعراب است. در مورد پذیرش اسلام در کتاب آمده است که « ساکنان ایران خواه زرتشتی، خواه مسیحی و یهودی، یکتا پرست و معنقد به بهشت و جهنم و ظهور منجی بودند. بنابر این درک و پذیرش جهان بینی توحیدی و پیام مکتب اسلام برای آنان چندان دشوار نبود» (همان، ۸۹)؛ علاوه بر این در چند مورد با برجسته سازی و حاشیه رانی مواجهه هستیم. در زمینه برجسته سازی عوامل پذیرش اسلام را جاذبه‌های پیام جهانی اسلامی و شریعت سهل و ساده آن بیان می‌کند (همان، ۵۲)؛ اما در زمینه حاشیه رانی به ذکر اختلاف مذهبی، سرکوب مخالفان دین رسمی، تنگ نظری موبدان و دخالت آنها در امور کشور اشاره می‌کند.

مذهب

کتاب قبل از پرداختن به موضوع اختلافات بر سر جانشینی پیامبر بر روی اهمیت وحدت اسلامی تأکید می‌کند (سازمان پژوهش، ۱۳۹۷: ۴۲). با این وجود چپ‌نشین مطالب کتاب به گونه‌ای است که در پی تقویت جریان تشیع و ایجاد ارتباط میان تشیع و ایران است.

الف) ارتباط علی (ع) با خلفا

- برجسته سازی علی

در مسئله ایمان آوردن علی اشاره می‌شود که علی نخستین ایمان آورنده داخل خانه پیامبر بود و ابوبکر نخستین ایمان آورنده خارج از خانه پیامبر (همان، ۲۶) اما در ادامه با بیان مسئله هجرت پیامبر از مکه به مدینه تنها به نقش علی در ليله المبیت اشاره می‌شود و هیچ اشاره‌ای به همراهی ابوبکر در غار ثور نمی‌شود (همان، ۳۵). موارد دیگری که برای برجسته نشان دادن علی در این کتاب آمده است می‌توان به: ماموریت علی برای اعلان سوره براءت (همان، ۳۹) جریان حجه الوداع و غدیر خم (همان، ۳۹) ماجرای سقیفه و تأکید بر این که علی و بنی هاشم مشغول برگزاری مراسم تدفین پیامبر بودند که این اتفاق افتاد، اشاره کرد.

- حاشیه‌رانی خلفا

دوران ابوبکر با گزارش در مورد اهل رده پیگیری می‌شود و این که گروهی از اهل رده مسلمان بودند و فقط ابوبکر را به عنوان خلیفه قبول نداشتند که سرکوب شدند. در مورد عمر کتاب کمتر مطلب دارد و تنها با جدولی عطایای دوره عمر را نشان داده است. اما در مورد عثمان به ذکر معایب حکومت داری اش می‌پردازد. (همان، ۴۴-۴۵) کتاب علاوه بر این که حجم بیشتری را به توضیح در مورد علی اختصاص می‌دهد به دنبال مقایسه میان دوران خلفا و دوره علی می‌باشد که از این مقایسه و نوع جملات نیز می‌توان مواردی را مورد تحلیل قرار داد. علی در دوران حکومتش تلاش کرد با عمل به تعالیم اسلام و سنت پیامبر برادری و یگانگی دینی را به امت اسلامی برگرداند (همان، ۴۷) نحوه توزیع عطایا در زمان عمر با زمان علی مقایسه می‌شود. زمان عمر بر پایه مساوات اسلامی نبود (همان، ۴۷). توزیع عطایا در او در ادامه این جمله آمده است: علی تلاش می‌کرد عدالت و مساوات اسلامی را اجرا کند (همان، ۴۸). با این وجود کتاب در ادامه روایاتی مبنی بر ساده زیستی و مراقبت خلافا در مورد رعایت عدالت میان گروه‌های مختلف اسلامی را می‌آورد (همان، ۴۶-۴۷) حتی در زمانی که معایب عثمان بیان می‌شود با تکیه بر روایت‌های تاریخی با لحنی بدون توهین همراه است (همان، ۴۷)

ب) توجه به دیگر امامان شیعه

رویکرد کتاب نسبت به علی در مورد دیگر امامان شیعه نیز پی گرفته می‌شود. که شامل برشمردن ویژگی‌های برجسته امام حسن و امام حسین (همان، ۴۶) نقش امامان شیعه در دوره بنی امیه (همان، ۶۲) نقش علمی فرهنگی امامان شیعه (سازمان پژوهش، ۱۳۹۷: ۷۳) نقش سادات علوی و شیعیان و حضور امام رضا و امام زادگان در گرایش ایرانیان به اسلام (همان، ۸۹).

ج) ایجاد ارتباط میان تشیع و مظاهر آن با ایرانیان و جنبش‌های ایرانی

نکته دیگری که در این کتاب پیگیری می‌شود و قابل تامل است ایجاد ارتباط میان، ایرانیان و اهل بیت پیامبر است. «ایرانیان که از بیدادگری امویان نسبت به خود و اهل بیت رسول خدا به ستوه آمده بودند از هر فرصتی برای مبارزه با خلافت بنی امیه و پیوستن به قیام‌های ضد اموی استفاده می‌کردند.» (همان، ۸۵). «در دوره عباسی تداوم سلطه اعراب و برخی اقدامات خلفای عباسی مانند: قتل ابوسلمه، ابومسلم، نابودی خاندان‌های برمکیان و سهل و سخت‌گیری و ستم به شیعیان و اهل بیت نارضایتی و خشم مردم ایران را برانگیخت» (همان، ۸۶).

سابقه علمی ایران باستان و ارتباط آن با دوره اسلامی

در مورد سابقه تمدنی ایران کتاب به دنبال بیان همه مفاخر ایران است و نقشی که در شکوفایی تمدن اسلامی داشته است را برجسته می‌کند. این موارد زمانی برجسته می‌شود که اطلاعاتی که قبلاً در درس سوم در مورد عرب داده است را با سابقه تمدنی ایران مقایسه کنیم.

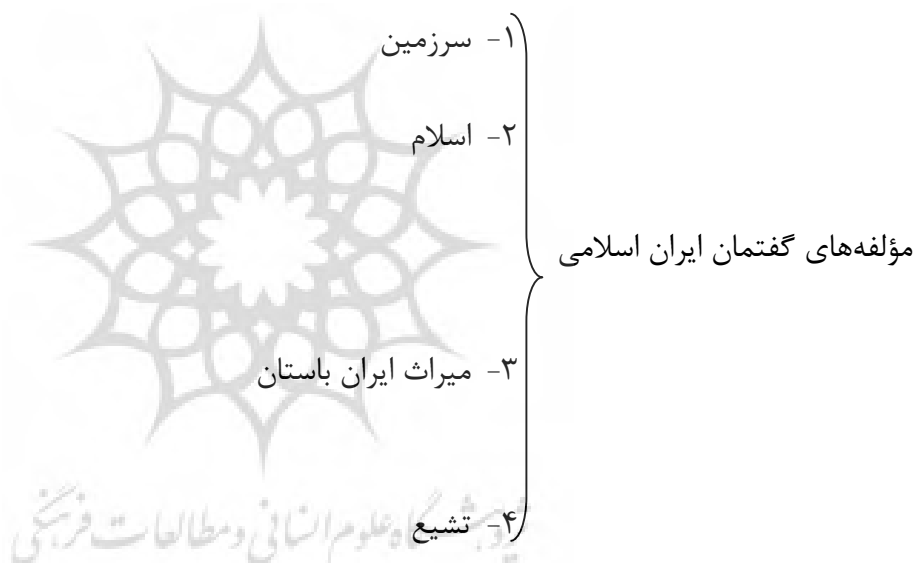
ایرانیان از گذشته‌های دور به خردورزی و علم دوستی شهرت داشتند (همان، ۹۶) در طول تاریخ کهن ایران فلسفه همواره با فرهنگ این سرزمین عجیب بوده است (همان، ۹۷) تاثیر مثبت این سابقه تمدنی به این صورت است که ایرانیان در همه علوم نقش دارند حتی در علوم اسلامی و دینی مانند حدیث، تفسیر، فقه نیز سر آمدند. بزرگترین دانشمندان اسلامی در زمینه ریاضی، نجوم، فلسفه پزشکی ایرانیان هستند و این نقش با اتکا به سابقه تمدنی ایران ایجاد شده است. پیشرفت در ریاضیات، نجوم، فلسفه، ساخت ابزار و هنر و صنایع، نظام اداری، دریانوردی، زمین‌داری و... متکی به مهارت و تجربیات کهن ایرانی است (همان، ۱۰۵، ۹۹، ۹۸، ۹۷، ۱۱۰).

زبان فارسی

یکی از معانی مهم که به عنوان یک دال قابل توجه به دال مرکزی مفصل بندی می‌شود زبان فارسی است. کتاب اینگونه به این موضوع می‌پردازد: با ورود اسلام به ایران زبان عربی زبان حکومت و دین شد، اما زبان فارسی دری که در واقع صورت تحول یافته فارسی میانه پهلوی بود همچنان در میان عامع رواج داشت. اعراب مهاجر به میهن ما جذب زبان فارسی و فرهنگ ایرانی شدند. اما در طول زمان و به همراه استقلال ایرانیان از

نهاد خلافت، زبان فارسی نیز مورد توجه قرار گرفت و شکوفا شد (همان، ۹۵، ۹۴). کتاب توجه خاصی به این امر دارد. اولین صفحه کتاب متنی از تاریخ نامه طبری (تاریخ بلعمی) است. که در مورد آن توضیحاتی داده می‌شود و دیگر منابع تاریخی نیز که معرفی می‌شوند کتاب‌هایی هستند مانند تاریخ رویان، فارسنامه ابن بلخی، تاریخ سیستان، تاریخ عالم آرای عباسی... (همان، ۷، ۶، ۵). در مورد زبان فارسی و شاعران و نویسندگان فارسی زبان صحبت می‌شود. «حکیم فردوسی شاهنامه را که نماد هویت ایرانی و زبان فارسی است سرود» (همان، ۱۱۰).

توجه به زبان فارسی به عنوان یک مؤلفه هویتی است و به هیچ عنوان کتاب وارد مباحث قومیت‌ها نمی‌شود و نامی از هیچ قومیتی نیست فقط به صورت گذرا به مسئله ترکان اشاره‌ای دارد. «با فتح ماورالنهر ترکان به درون قلمرو اسلامی راه یافتند» (همان، ۱۰۱) و با توسعه قلمرو سلجوقیان در آسیای صغیر موجب مهاجرت قبایل و طوایف ترک به آن منطقه و تغییر وضعیت سیاسی و فرهنگی این ناحیه شدند (همان، ۱۰۳).

نتیجه‌گیری

چینش مطالب کتاب به گونه‌ای است که با کنار هم قرار دادن آنها هویتی جدید مرکب از مؤلفه‌های ایرانی و اسلامی با تأکید بر تشیع را شکل می‌دهد. برای سازگاری میان اندیشه ایرانی و اسلامی اقداماتی که انجام گرفت، به این شرح بود.

- تأکید بر هماهنگی و همخوانی میان دین قدیم ایرانیان و دین اسلام در قدم اول و در مرحله دوم تأکید بر اقدامات منفی علمای دینی زرتشتی که موجب شده بود ایرانیان نسبت به دین جدید و پذیرش آن به صورت خود خواسته عمل کنند. این موضوع با جداسازی فتح ایران و مسئله ترویج اسلام مورد تقویت قرار گرفت. در

میان مذاهب اسلامی نیز با مقایسه عملکرد امامان شیعه با خلفا جریان تشیع را هماهنگ با دیدگاه ایرانیان نشان داده می‌شود.

- فتح ایران تنها مرتبط با هجوم عرب نبوده و ایرانیان مسلمان نیز در موفقیت آن نقش داشتند. البته ضعف‌های درونی ساسانیان نیز تاثیر زیادی در این زمینه داشته است.

- مقایسه میان وضعیت سیاسی اجتماعی اعراب با سابقه تمدنی ایرانیان با هدف نشان دادن اهمیت ایران صورت می‌گیرد که این سابقه تمدنی و تجارب علمی در دوره اسلامی نیز موجب شکوفایی علم توسط ایرانیان می‌شود.

- زبان فارسی به عنوان نماد هویت مردم ایران با نشان دادن آثار علمی و دانشمندان بزرگ ایرانی برجسته می‌شود.

- از دیگر مؤلفه‌های هویتی که نقش بسیار اساسی در ناسیونالیسم ایرانی دارد سرزمین ایران است. که با مشخص کردن مرزها و منطقه نفوذ ایرانیان قبل از اسلام مورد تأکید قرار می‌گیرد. و سرزمین تکیه‌گاه و دال مرکزی است که دیگر دال‌ها با اتصال به آن معنا پیدا می‌کنند. تأکید بر این موضوع با استفاده از واژه‌های ارزشی همراه است مانند اجداد ما، سرزمین ایران، میهن ما، ایران زمین.

منابع و مأخذ

- احمدی، حمید، دین و ملیت در هویت ایرانی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی شماره ۶۷، ۱۳۸۴، ۶۷-۵۳.

- اشرف نظری، علی (بهار و تابستان ۱۳۸۶)، ناسیونالیسم و هویت ایرانی مطالعه موردی دوره پهلوی اول، سال نهم شماره ۲۲.

- تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۳)، روایت غیرت و هویت در میان ایرانیان، تهران، فرهنگ گفتمان.

- داوری اردکانی، نگار (۱۳۸۶)، نمادهای هویت ایرانی و زبان فارسی، مجله مطالعات ملی، تابستان، ۳-۲۶.

- درانی، کمال (۱۳۹۳)، تاریخ آموزش و پرورش ایران، چاپ چهاردهم، تهران، انتشارات سمت.

- ربانی، جعفر (۱۳۸۱)، هویت ملی، تهران، انجمن اولیاء و مربیان.

- سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی (۱۳۹۷)، کتاب تاریخ ۲ از بعثت پیامبر اسلام تا پایان صفویه، پایه یازدهم دوره متوسطه دوم.

- ساسانی فرهاد (۱۳۸۹)، معنا کاوی، به سوی نشانه‌شناسی اجتماعی، نشر علم، تهران.

- سلطانی، سید علی اصغر (۱۳۸۳)، تحلیل گفتمان به مثابه نظریه و روش، دانشگاه باقرالعلوم، شماره ۲۸، زمستان، ص ۱۵۳-۱۸۰.

- عسکرانی، محمد رضا، هویت ایرانی در کتاب‌های درسی تاریخ مطالعه موردی: دوره قاجار تا پایان حکومت رضا شاه، مجله پژوهش‌های تاریخی، ۱۳۸۹، ۸۶-۶۷
- فیاض، ایراندخت؛ ایمانی قوشچی، فریبا (۱۳۸۹)، بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی، ریاضی فیزیک در سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸، مجله روانشناسی تربیتی، شماره ۱۷، تابستان، ۲۹ تا ۶۴.
- قجری، حسینعلی، نظری، جواد (۱۳۹۲)، کاربرد تحلیل گفتمان در علوم اجتماعی، تهران نشر جامعه شناسان.
- کسرای، محمد سالار؛ علی پوزش شیرازی (۱۳۸۸)، نظریه لاکلا و موفه ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۲۲، ۱۱، پاییز، ص ۳۳۹ تا ۳۶۰.
- کلاینبگ، اتو (۱۳۸۶)، روانشناسی اجتماعی، مترجم علی محمد کاردان، تهران، علمی فرهنگی.
- گیدز، آنتونی (۱۳۸۵)، جامعه شناسی، مترجم منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
- لاکلاو ارنستو و شانتال موف (۱۳۹۲)، هژمونی و استراتژی سوسیالیستی به سوی سیاست دموکراتیک رادیکال، ترجمه محمد رضایی، نشر ثالث.
- معینی علمداری، جهانگیر (۱۳۸۳)، ایدئولوژی، گفتمان و تحلیل سیاسی، تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، زمستان شماره ۱ از ۹۵ تا ۱۰۸.
- مقدمی، محمد تقی (۱۳۹۰)، نظریه تحلیل گفتمان لاکلا و موفه و نقد آن، مجله معرفت فرهنگی اجتماعی، سال دوم شماره دوم، بهار، ص ۹۱-۱۲۴.
- نجار نهاوندی، مریم؛ قربانعلی زاده، مژده (۱۳۹۳)، تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعه موردی: مطالعات اجتماعی)، مجله پژوهش‌های تربیتی، ۱۰۱-۷۹.
- نجفی، حسن؛ مقدم زاده، علی، وفایی، رضا، فراهانی، محسن (۱۳۹۳)، تبیین مؤلفه‌های بیداری اسلامی و تحلیل جایگاه آن در کتاب‌های درسی تاریخ دوره دوم متوسطه ایران، مطالعات بیداری اسلامی، سال سوم، شماره ۶.
- وطن دوست غلامرضا، فصیحی سیمین، حامدی زهرا (۱۳۸۸)، نموده‌های ناسیونالیسم در کتاب‌های درسی تاریخ دوره پهلوی اول، تاریخ نگری و تاریخ نگاری، سال نوزدهم، دوره جدید شماره ۱ پیاپی ۷۶.
- یورگنسن، ماریان (۱۳۸۹)، لوییز فیلیپس، نظریه و روش در تحلیل گفتمان، ترجمه هادی جلیلی، تهران، نشر نی